پێشەکی

لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی عەرەبیداو، بەزۆر لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەو دەوڵەتەوە، حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق بەچاوی کەمینەیەکی ترسناکەوە لە کوردیان ڕوانیوە، بۆیە لەپێناوی لاوازکردن و کۆنترۆڵکردن و، دواجاریش قڕکردنیدا خۆیان لە بەکارهێنانی هیچ شێوازێکی نایاسایی و نائاسایی و نامرۆڤانە، نەپاراستووە، سەردەمێك بە نکوڵی کردن لە مافە ڕۆشنبیرییەکانی، سەردەمێکیش بەگۆڕینی ناوی شارو گوندەکانی و، سەردەمێکی دیش بە عەرەب کردن و، جارێکیش بەڕاگوێزانی، جارێکی دیش بەسوتماك کردنی خاکی و، دواجاریش ناپاڵم و کیمیا پیاکردنی.

لەپرۆسەیەکی سەربازیی بێ وێنەدا، کە هەشت قۆناغی خایاند لە (شوبات)ەوە هەتا (ئەیلول)ی ساڵی (١٩٨٨) بەردەوام بوو، تیایدا زیاتر لە (٤٥٠٠) گوند خاپور کران و، هەزاران خانوبەرەی گوندنشینان وێرانکران و، ڕەزو باخ و مەزراکان سوتێنران، سەرچاوەی ئاوو کانیاوەکان کۆنکرێت ڕێژکران، شیرازەی کۆمەڵایەتی خێزانەکان و خێڵ و گوندەکان تێکچوو، زیندوانی پاش کارەساتەکە لەکۆمەڵگا زۆرەملێکاندا تووشی خەمۆکی و نامۆبوون هاتن و، منداڵان باری دەروونییان تێك چوو..

هەموو ئەم کارەساتانەش بەبێدەنگی بەڕێوەچوون، بۆیە ئێستاش کەسانێك ماون لە ناوخۆی عێراق و دەرەوەدا، هێشتا وەك پێویست بڕوایان بەم قسانە نییە

کە ئێمە دەیکەین. ئەنجامدەرانی ئەم کارەساتانەش بەم کارەیان، کوردیان تووشی زیانێکی بێوێنەکردو، ئیسلامیشیان شێواند کاتێك ناوی سورەتێکی (قورئان) یان بۆ ئەو شالاوە سەربازییە هەڵبژاردو، ناوی (ئەنفال)یان لێنا.

ئەو ناوەی تا ئەم ساتەوەختەش لە هزرو بیری زۆرێك لە پیرو لاوو منالّدا بێزراوەو، بووە بە هێماو سیمبولّی وێرانکردنو کوشتنو کورد قڕان.

ئەمڕۆو سبەی لەپالّ ئەوەی پێویستە کە بایەخ بەزیندوو ڕاگرتنی ئەم یادو مەرگەساتە بدەین لەناوخۆوو دەرەوەداو، بە بەشداربوونی هەموو حزبو ڕێکخراوەکانو، تەماشاکردنی کارەساتەکە وەك ڕۆژی پرسەی نیشتمانیيو، کارەساتەکەو ئەنجامدەرانیشی بەجیهان بناسێنین، پێوستیشە ئەو گومانە بڕەوێنینەوە کە ئەنجامدەرانی ئەم پرۆسە سەربازییە هێنایانە ئاراوە، کاتێك ڕەوایەتی ئەم تاوانەیان خستە پالّ سورەتێك لەقورئانەوە، چونکە بەڕەواندنەوەی ئەم گومانە دەگەینە چەند ئەنجامێکی بەسوود لەوانەش:-

١- پاراستنی ناوو ناوەڕۆکی ئاینی زۆرینەی گەلەکەمان کە ئیسلامە، ئەو ئیسلامەی کە هەتا ئەم ساتەش هەوێنی گیانی شۆڕشگێڕيو ئاوەدانکردنەوەی کوردستانە.

٢- جێکردنەوەو دانانی کارەساتەکە لەخانەی ڕاستەقینەی خۆی کە (جینۆساید)ەو، چەندین بڕگەو ماددەی بۆ تەرخانکراوە لەیاساو ڕێکەوتنە نێودەولّەتییەکاندا.

هەروەها جێی خۆیەتی کە هەنگاوی ئەوتۆ بنرێت بۆ زیندووانی پاش کارەساتەکە بە کۆکردنەوەی زانیاريو ئامارکردنیانو چاککردنی باری ئابوورییانو، ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانیانو، شیاندنیان لەڕووی کۆمەلّایەتییەوە.

ئەمە وێڕای ئەوەی کە راڤەکردنی مانای راستەقینەی ئەنفال بۆ جەماوەر، ئەرکێکی لەپێشینەی زانایانی ئایینی ئیسلامە، بۆ ئەوەی چیدی ئەنجامدەرانی ئەم کارەساتەو، هەر کارەساتێکی دی، بۆ ڕەوایەتی تاوانەکانیان نەگەڕێن لە دووتوێی قورئانو، لەژێر پەردەی ئایین دا.

ئەم هەوڵەی ئێمەش هەوڵێکە لەنێو هەوڵەکانداو، نووسینەوەو سەر لەنوێ دارشتنەوەی کۆڕێکی خۆمە کە لە هەفتەی رۆشنبیری کۆمەڵەی ئاوارەو ئەنفالەکانی کوردستان، پێشکەشم کرد لەبەرواری (١٨/٤/١٩٩٥) لەهۆڵی (میدیا)ی شاری هەولێر لەژێر ناونیشانی (ئەنفال لەڕوانگەی ئایینی ئیسلامەوە) هیوادارم توانیبێتم، مانای راستەقینەی ئەنفالو جیاوازی نێوان ئەنفالی سەدەی حەوتەمو ئەنفالی سەدەی بیستەم بخەمە بەرچاوی خوێنەران.

یەکەم: ئەنفال لەڕووی زمانەوانییەوە:

ئەنفال کۆی وشەی (نفل)ە، (نفل)یش واتە (الغنیمە)[١] و بەکوردی پێی دەڵێن دەستکەوت مەبەستیش لەمە (زیادە)یە چونکە (نفل) وەك (الراغب الاصفهانی) دەڵێت:

(النفل: أي الزيادة على الواجب)، لێرەوە ئەوەی وەك ئەرك ئەنجام دەدرێت پێی دەوترێت (واجب)و، ئەوەیش کە ئارەزوومەندانەو خۆبەخشانە ئەنجام دەدرێت، پێی دەوترێت (نافلة)[٢].

بۆیە بەو نوێژە سووننەتانەی پێشو پاشی نوێژە فەرزەکان دەوترێت (نافلة) چونکە (واجب) نین[٣].

خوای گەورەش لەبارەی شەو نوێژەوە کە سوننەتە دەفەرموێت: ﴿ M N P Q R ﴾[٤].

دووەم: ئەنفال وەکو زاراوەیەکی قورئانی

ئەنفال، لە ئایەتی ژمارە (١)ی سورەتی (الانفال)دا هاتووە کە دەفەرموێت:

﴿ ! " # $ & ' ( ) ...﴾[٥].

ئەم زاراوەیەش بەم شێوەیە پێناسە کراوە:

(هي الأموال المأخوذة من الكفار قهراً بقتال..)[٦].

لەم پێناسەیەوە سێ ئەنجاممان دەست دەکەوێت:-

١- ئەنفال (أموال)ە، واتە شتومەك، هەروەکو لە هەمان سورەتی (الانفال)دا خوای گەورە پێناسەی دەکات بە ئایەتی ﴿ " # $ & ...﴾[٧]، چونکە (شئ) بەشتومەك دەوترێت.

٢- (من الكفار) واتە لە لە بێباوەڕانی جەنگدار.

٣- (قهراً بقتال) واتە: شتومەکەکان، شتی بەجێماوی مەیدانی جەنگە، نەك هی ماڵ و نێو لادێو شارەکان.ئەم شتومەکەی مەیدانی جەنگیش کە پێی دەوترێت (غنيمة) واتە: دەستکەوت، لە پێش ئیسلامداو، لە ئاینەکانی پێشوودا، ڕێگە نەدراوە بەکەس کە هەڵیان بگرێتەوە، بۆیە لەیەکەم جەنگی نێوان موسڵمانانو بێباوەڕانی عەرەبدا هاتە ئاراوە، بۆ ئەو سات و وەختە شتێکی نوێ

بوو، بۆیە موسڵمانان نەیاندەزانی ئەو شتومەکانە هەڵبگرنـەوە یـان نـەء، چـونکە پێشتر –وەك وتمان– لە هیچ ئاینێك دا باس لە هەڵگرتنەوەیان نەکرابوو.

بۆیە پرسیار کردنەکەی نێو ئایـەتی ﴿ ! " # $ ﴾، (سـؤال)ێکـە بۆ (فتوی)دان، نەك (سؤال)ێك بێت بۆ (داواکردن)، ئەو کەسـانەش ئـەو (سـؤال)ە یان کرد کە لەمەیدانی جەنگە (بدر)دا بوون.

لە (التفسیر المنیر)دا دەڵێت: (والسؤال هنا، سوال استفتاء لا سـؤال اسـتعطاء وموجّهٌ ممن حضر معرکة بدر)[٨].

هـۆی ئـەم (سـؤال)ەش ئـەوەبوو –وەکـو وتمـان– لـە ئاینـەکانی پێـشتردا قەدەغـەبوو شـتومەکی مەیـدانی جـەنگ هەڵبگیرێتـەوە، بۆیـە بەڕێگـەدان بـۆ هەڵگرتنەوە یان، ناوی لێنرا (انفال)، چـونکە (انفـال) واتـە (الزیـادة). لـە (صـفوة البیان لمعاني القرآن)دا هاتووە کە:

(وسُمیت أنفالاً لأنها زیادة خصّ الله تعالی بها هذه الأمـة، اذ کانـت محرّمـة علـی من قبلهم من الأمم)[٩].

بۆیە حەڵاڵ بوونی شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگ لە تایبەتمەندییەکانی ئیسلامەو پێش ئیسلام نەبووە[١٠].

بۆیـە ئیمـامی (احمـد)و (ابـن حبـان)و (الحـاکم) لـە (عُبّـادة ابـن الـصامت)ەوە دەگێڕنەوە کـە (انَّ المـسلمین إختلفـوا في غنـائم بـدر وفي قـسمتها، فـسألوا رسـول الله(d): کیف تقسم؟ ولمـن الحکـم فیهـا. أهـي المهـاجرین أم للأنـصار؟ أم لهـم جمیعاً، فنزلت الآیة..)[١١].

لێرەوە حەڵاڵ بوونی شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگی یەکێکە لەو پێنج شتانەی کە بە پێغەمبەری ئیسلام دراوەو پێشتر بەکەسی تر نەدراوە.

هەریەك لە (بخاری)و (مسلم) لە(صحیح)ی خۆیاندا لە(جابر) دەگێڕنەوە کە: (ان رسول الله (d) قال أعطيتُ خمساً لم يُعطَهُنَّ أحدٌ قبلي.. (فذكر الحديث الى ان قال): وأُحلّت لي الغنائمُ، ولَمْ تُحَلْ لأحدِ قبلي)[١٢].

بەم شێوەیە پێش ئیسلام شتێك نەبووە بەناوی دەستکەوت وشتومەکی جەنگ بۆ پێغەمبەرانی دی (علیهم السلام) بۆیە هاوەڵانی پێغەمبەر- دروودی خوای لەسەر- نەیانئەزانی چی لە دەستکەوتەکانی مەیدانی جەنگی (بدر) بکەن، چونکە هەڵگرتنەوەیان شتێکی نوێ بوو لەڕووی ئاینییەوە، بۆیە ئایەتی ژمارە (١)ی سورەتی (الانفال) ئەم مەسەلەیەی گێڕایەوە بۆ خوای گەورە خۆی، خوای گەورەش لە ئایەتی ژمارە (٤١)ی هەمان سورەت دا روونی کردەوە کە: ﴿ " # $ & ' ( ) * + , - . / 0 ﴾[١٣].

بەم شێوەیە پێنج یەکی دەستکەوتەکانی مەیدانی جەنگ دابەش کراو، (چوار لەسەر پێنج) یشی دەدرایە جەنگاوەرەکان.

ئەم شێوازی دابەش کردنەش کاتیی بوو، بەبەڵگەی ئەوەی کە (عومەری کوڕی خەتتاب) لە سەردەمی خۆی دا، جۆرێك لە جۆرەکانی وەزارەتی بەرگری داهێنا بە نێوی (دیوانی سەربازان)و، هەموو دەستکەوتەکانی مەیدانی جەنگ دەخرایە ئەوێو، بۆ کەس نەبوو هیچ دەستکەوتێکی مەیدانی جەنگ بۆ خۆی هەڵبگرێتەوە، چونکە سەربازان موچەی مانگانەی خۆیانیان بۆ بڕایەوە وەك ئێستا.

بۆیە لە (التفسیر المنیر)دا دەڵێت: (أما الیوم بعد تنظیم الجیوش ومنح رواتب دائمة للجند فتؤول –أي الغنائم–للدولة)[١٤].

لەبەر ئەمەش کەزانایانی پەیڕەوکارانی ڕێبازی (مالك) دەڵێن: –النفل قسمان: جائز و مکروه، فالجائز بعد القتال، والمکروه أن یقال قبل القتال: من فعل کذا وکذا فله کذا، وانّما کرُه هذا، لآن القتال فیه یکون للغنیمة)[١٥].

هەرچی فەرموودەی (من قتل قتیلاً فَلَهُ سلَبُهُ) شە کە (بخاری)و (مسلم)و (ابوداود)و (الترمذي) ریوایەتیان کردووە، ئەوە لەکاتی جەنگی (حُنین)و، لەپاش تەواوبوونی شەڕەکە وتراوە نەك لە پێشیدا، وتنەکەش لەلایەن پێغەمبەرەوە وەکو سەرکردەو ئیمام فەرموویەتی نەك بە سیفەتی پێغەمبەرایەتی ئەوەتا ئیمامی (مالك) دەڵێت: (ولَم یَبلُغني أنَّ النبي(d) قال ذلك الاّ یوم حنین، وانّما نَفَلَ النبي بعد أن برد القتال)[١٦].

(چونکە پێغەمبەر–دروودی خوای لەسەر– بە چەند سیفەتێك قسەی کردووە، بۆ نموونە:

١– کە دەفەرموێت: (من أحدث في أمرنا هذا ما لیس منه فهو رد) ئەمە حوکمەو، بەسیفەتی پێغەمبەرایەتی فەرموویەتی، بۆیە دەچێتە خانەی شەرعی گشتییەوە.

٢– کە (هند)ی خێزانی (أبوسفیان) باس لە پیسکەیی‌و بەخیلی مێردەکەی دەکات، پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– پێی دەفەرموێت: (خذي مایکفیكِ وولدَكِ بالمعروف).

ئەمە بەسیفەتی (مفتی) بوونیەتیو، ئەم قسەیەش فتوایە نەك (حکم)ێکی گشتی.

٣- کە دەفەرموێت: (من قتل قتيلاً فَلَهُ سلَبُهُ) ئەمە بەسیفەتی (امامة)و (سەرکردە) بوونی فەرموویەتی (لەوکاتەدا)و (لەو شوێنەدا)و (لەو حاڵەتەدا)، نەك بۆ هەموو کاتێكو، هەموو شوێنێكو، هەموو حاڵەتێك)[١٧].

هەمان ئەم قسەیەش لەبارەی هەمان (حديث)ەوە لە (التفسير المنير)دا هاتووە کە: (ان هذا القول تصرفٌ من النبي (d) بطريقة الامامة والسياسة فيحتاج الى اذن متجدد من الحاكم)[١٨].

سێیەم: ئەنفال لەژیاننامەی پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت-

پاش کۆچکردنی موسڵمانان لە(مەککە)وە بۆ (مەدینە)ماڵو سامانیان کەوتە دەست سەرکردەکانی (قورەیش)ەوە کە هۆزێکی باڵادەستو خاوەن بازرگانیی (هێنان)و (بردن)ی نێوان (شام)و (یەمەن) بوون لە هەردوو وەرزی (هاوین)و (زستان)دا.

بۆیە پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت- وەك وەرگرتنەوەی شەرعییانەی ماڵی کۆچ پێکراوان، هەر لە زووەوە دەیویست بەبێ بەرپاکردنی جەنگ، ڕێ بە یەکێك لەو کاروانانەی قورەیش بگرێت، کە ئەمەش پێی دەڵێن (الفَيءْ) کە بریتییە لە (ما أُخِذَ من الاعداء بلا حرب)[١٩].

بۆیە هەتا دەگاتە جەنگی (بدر)و باسی (انفال)، هەشت هەوڵ و دەرچوون هەبووە بۆ دەست بەسەراگرتنی بڕێك لە شتومەکی قورەیشو دابەشکردنی بەسەر کۆچ پێکراواندا، لەو هەشت هەوڵەش، پێغەمبەر-درودی خوای لەسەر بێت- لە

چوارياندا خۆی بەشداری كردووەو، چوار هەوڵەكەی دیش هەر جارەی بە سەرپەرشتی هاوەڵێكی بووە لە (مهاجرين) كورتەی باس و هەواڵی ئەو هەوڵانەش، وەك ئەمەی لای خوارەوە بوونە[٢٠]:

+ **هەوڵی یەكەم** لەمانگی (ڕەمەزان) پاش (٧) مانگ لەهیجرەت ئەنجام دراوە بەسەركردایەتی (حمزة)ی كوڕی (عبد المطلب).

+ **هەوڵی دووەم** لەمانگی (شوال) پاش تێپەڕبوونی (٨) مانگ بەسەر هیجرەتدا ئەنجام دراوە بەسەركردایەتی (عُبيدة)ی كوڕی (حرث)ی كوڕی (عبد المطلب).

+ **هەوڵی سێیەم** لەمانگی (ذي القعدة) پاش تێپەڕبوونی (٩) مانگ بەسەر هیجرەتدا ئەنجام دراوە، بەسەركردایەتی (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص).

+ **هەوڵی چوارەم** لەمانگی (صفر) پاش تێپەڕبوونی (١٢) مانگ بەسەر هیجرەتدا ئەنجامدراوە بە بەشداربوونی پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– خۆیو (حمزة)ی كوڕی (عبد المطلب)یش ئاڵا هەڵگری بووە لەو هەوڵەدا كە بە (غزوة)ی (أبواء) یان (ودّان) ناسراوە.

+ **هەوڵی پێنجەم** لەمانگی (ربيع الاول) پاش تێپەڕبوونی (١٣) مانگ بەسەر هیجرەتدا ئەنجام دراوە، بە بەشداربوونی پێغەمبەر–درودی خوای لەسەر بێت– لەهەوڵێكدا كە بە (غزوة)ی (بُواط) ناسراوەو، (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص)یش ئاڵا هەڵگری بووە لەو هەوڵەدا.

+ **هەوڵی شەشەم** بۆ جارێكی دی لەهەمان ساڵدا ئەنجام دراوە بە بەشداربوونی پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– بۆ ڕێگرتن لەكاروانی (كرز)ی كوڕی (جابر)ی (فهری)و، لەو هەوڵەشدا (علی) كوڕی (ابو طالب) ئاڵا هەڵگری پێغەمبەر بووە –درودی خوای لەسەر بێت–.

+ **هەوڵی حەوتەم** لەمانگی (جمادی الآخرة) پاش تێپەڕبوونی (١٦) مانگ بووە بەسەر هیجرەتدا، بە بەشداربوونی پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– ئەو هەوڵەش بە (غزوة)ی (العُشيرة) ناسراوەو، (حمزة)ی کوڕی (عبد المطلب)یش ئاڵا هەڵگری بووە، ئەمەش ئەو کاروانەیە کە دەچوو بۆ (شام)و، لەکاتی گەڕانەوەشدا هەوڵی نۆیەمی بۆ دەردێت، بەڵام دەرباز دەبێتو، جەنگی (بدر)ی لێدەکەوێتەوە.

+**هەوڵی هەشتەم** لە مانگی (رجب) دوای (١٧) مانگ بەسەر هیجرەت دا ئەنجام دراوەو بە سەرکردایەتی (عبدالله)ی کوڕی (جحْش)ی (الاسدی).

+ **هەوڵی نۆیەم** لەمانگی (رەمەزان) دوای تێپەڕبوونی (١٩) مانگ بەسەر هیجرەتدا ئەنجام درا، بەبەشداربوونی پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– ئەم هەوڵەش جەنگی (بدر) لێکەوتەوە کە موسڵمانان لەڕاستیدا هیچ ئامادەکارییەکیان بۆ نەکردبوو چونکە ئەوان بۆ جەنگ دەرنەچوو بوون، بۆیە کاتێک سوپای قوڕەیش کە (٩٥٠) کەس بوون –بۆ فریاکەوتنی کاروانەکەی خۆیان کە بەسەرپەرشتی (ابو سفیان) کاروانەکە ڕێگەی لای دەریای گرتبوو، بەمەش دەرباز بوو بوو– سووربوو لەسەر جەنگ، ئیدی موسڵمانان بە (٣١٣) کەسەوە کەوتنە بەر شاڵاوی جەنگێك کە دەبوایە هەر ڕووبەڕووی ببنەوە، هەرچەندە هەندێکیان بە پێغەمبەریان دەگوت: (هلاّ ذكرت لنا القتال فنستعد)[٢١].

لەبەردەم حاڵەتێکی وادا پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– ڕاوێژی بە هاوەڵانی کرد.

(مهاجرين)ی مەککە ئامادەی تەواویان نیشان دا، بەڵام هێشتا پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– دەیفەرموو (أشيروا عليّ أيها الناس)، مەبەستیشی لەمەدا (انصار)ەکانی مەدینە بوو، چونکە ئەوان لە پەیماننامەی (عقبة)دا،

پـەیمانی ئـەوەیان پێـدابوو کـە هـەتا لەمەدینـەدا بێـت وەك کـەس و مـاڵی خۆیـان بیپارێزن، بەڵام کە ئێستا جەنگی هاتۆتە پێش و، لەدەرەوەی (مەدینە)شدا بێـت، پێویستی بە راوێژکردن هەبوو، پێویستیش بوو (انصار)ەکان سەرپشك بکـرێن لـە بەشداربوون یان نەبوون لەم جەنگەدا.

ئیدی ئەوەبوو کە (سعد)ی کوڕی (معاذ) هەسـتاو وتـی (والله لكأنـّك تریـدنا یـا رسول الله؟ قال: أجل، فقال... سرِّ علی برکة الله)(٢٢).

لەکاتی دەستپێکردنی جەنگیشدا، قوڕەیش داوای سێ رووبەڕووبوونەوەی تاکە کەسییان کردو، (عُتبە)و (شـیبە)و (ولیـد)یـان خـستە مەیـدان، (انـصار)ەکـانیش ویستیان سێ کـەس لـەخۆیان دەربێـنن، بـەڵام پێغەمبـەر –درودی خـوای لەسـەر بێت– ئەمـەی پـێ بـاش نـەبوو، چـونکە ئـەوان لەبنەڕەتـدا بـۆ گێڕانـەوەی مـاڵو سامانی (مهاجرین) دەرچووبوون، بۆیـە پێغەمبـەر –درودی خـوای لەسـەر بێـت– سێ کەسی لە (مهاجرین) دەرهێنا کە خزمی خۆی بوون ئەوانیش (عُبیّدەی کوڕی حارث کوڕی عبد المطلب)و (حمزة)و (علي).. بوون.

ئیدی لێرەوە جەنگ دەستی پێکردو لەکۆتاییشدا موسـڵمانان (١٤) شـەهیدیان بوو کە (٦) یان لە (مهاجرین)و (٨) یشیان لە (انصار) بوون، (قوڕەیش)یش (٧٠) کەسیان لێ کوژراو (٧٠) کەسیشیان بەدیل گیران، کە ئەمانـەش لەدواییـدا بەسـێ جۆر ئازاد کران(٢٣).

١– هەنـدێکیان پارەیـان دا، کـە ئەمــەش (أبـوداود) لــە (جـامع الـسنن)دا دەیگێڕێتەوەو، دەڵێ: (ان قیمة الفداء یومئذِ ما بین الاربعمائة واربعة الآف درهم).

٢– هەنـدێکیان کـە خوێنـدەوار بـوون و بـێ پـارەبوون، داوایـان لێکـرا کـە هەریەکەیان (١٠) کەس لە منداڵانی (مەدینە) فێری خوێندن و نووسین بکەن.

ئیمامی (أحمد) لە (ابن عباس)وە دەگێڕێتەوە کە دەڵێ: (کان ناس من الأسری یوم بدر، لم یکن لهم فداء، فجعل رسول الله(d): أن یعلّموا أولاد الانصار الکتابة).

٣- ئەوانەش کە پارەیان نەبوو، نەخوێندەواریش بوون بەبێ بەرامبەر ئازاد کران، وەك (أبو عزة)ی شاعیر (ومن لم یکن یعرف القراءة والکتابة، منّوا علیه کأبي عزّة الشاعر).

لەسەر ئەنجامی ئەم باسە مێژووییەدا بۆمان دەردەکەوێت کە دەرچوونی موسڵمانان بۆ دەسخستنی شتومەکی دوژمنێك بوو، کە پێشتر دەستی بەسەر ماڵو سامانی موسڵمانانی مەککەدا گرتووەو، وڵات بەدەرو ئاوارەیشی کردوون.

کە مەسەلەکەش گەیشتۆتە جەنگو، ئەوا تەنها شتومەکی ماددی بەجێماوی مەیدانی جەنگ کە بە (نفل)و (غنیمة) ناسراوە، هەڵگیراوەتەوەو، موسڵمانان دوای لەشکری بەزیوی قورەیش نەکەوتونو، نەچونەتەوە (مەککە)وەو ماڵو سامانی کەسیان نەبردووە، چ جای کەسوکارو پیاو ژنو منالیان.

چوارەم: ئەنفال لە فەرهەنگی بەعس دا:

(بەختیار عەلی) دەڵێت: (بۆ تێگەیشتن لەئەنفال، تەنیا یەك ڕێگامان لەپێشدەمدایە، ئەویش ڕێگای تێگەیشتنە لە(بەعس).. ئەنفال هەر سەرچاوەیەکی هەبێت، هەر ڕەگو ریشەیەکی مێژوویی یان ئایدۆلۆژیی هەبێت، پێشتر ئەو هۆکارانە بەهەناوی بەعسیزمدا رابووردوونو، لەنێوەندی ئەو هەناوەدا شێوەیەکی نوێو، مۆرکێکی تازەیان وەرگرتووەو، بونەتە بەشێك لەکەلتوری بەعس.. چونکە بەعسیزم دیاردەیەکە، سروشتو مۆرکی هەموو ئەو دیاردانەی تر دەگۆڕێت کە بەنێویدا گوزەر دەکەن)(٢٤).

بۆیە دووبارە بەختیار دەڵێت: (گێڕانەوەی ئۆتۆماتیکی ئەنفال بۆ ئایین‌و فیکری دینی، نەوەکو خۆدزینەوەیە لەخوێندنەوەی بەعس، بەڵکو گواستنەوەی گوناهەکانی بەعسە بۆ مل ئایین، کە من پێم وایە لە جەوهەردا، ئایین خۆی یەکێك لەقوربانییەکانی بەعسە)[٢٥].

هەروەکو (كنعان مكية) دەنووسێت: (ئەنفال رووداوێك نییە لەئاسمانەوە کەوتبێتە خوارەوە، بەڵکو مێژوویەکی درێژی مامەڵەکردنی دلڕەقانەی کوردی لەلایەن بەعسەوە لەپشتەوەیە)[٢٦].

لێرەوە ئەنفال لەلای دەسەڵاتدارانی عێراق، ئەو چەترەبوو کە لەژێریدا، ئەو پرۆسە سەربازییە فراوانەی نێوان (شوبات)و (ئەیلول)ی ساڵی (١٩٨٨)ی تیادا ئەنجام درا، بەمەبەستی قڕکردنی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی کوردستان کە ئەمەش لەیاسا نێودەوڵەتییەکاندا بە (جینۆساید) ناونراوە.

ئیدی لەمە زیاتر (بەعس) پێناسێکی ئاشکرای بۆ (ئەنفال) پێ نییە، یان نایەوێت پێی بێت، چونکە وەك بەختیار عەلی دەڵێت: (کێشەکە لەگەڵ بەعس دا نەکێشەی نەتەوەیە، نەکێشەی عرقێکی تایبەتی گلاوە، نەکێشەی کافرو موسڵمانە، بەڵکو کێشەی دەسەڵاتێکە کە نایەوێت بەهانەیەکی تایبەتی بۆ کوشتن دابڕێژێت، چونکە نایەوێت خودی ئەو بەهانەیە ببێتە رێگر لەبەردەم کوشتن‌و هەڵبژاردنی قوربانیەکانی دیکەدا)[٢٧].

لێرەوەیە کە لەعێراقی (بەعس)دا دەستورێکی هەمیشەیی‌و ئاشکرا بوونی نییەو، ئەوەی هەیە دەستورێکی کاتییەو بەدەستوری برگە (أ)ی ماددەی (٤١) ناسراوە، چونکە ئەو برگەو ماددەیە مافی دەرکردنی هەموو بڕیارێك دەداتە سەرۆك بە ئارەزووی خۆی.

بەڵام بابێین‌و بپرسین: بۆچی بەعس ناوی (ئەنفال)ی بۆ ئەم پرۆسەیە هەڵبژارد؟

لەوانەیە بۆ ئەوە بووبێت کە ئەنجامی ترسناکی ئەم پرۆسەی قڕکردنە بداتە پاڵ ئایینێك کە کورد ئەوپەڕی ڕێزو خزمەتی بۆ نواندووە.

لێرەوە کاتێك (ئەنفال) وەك زاراوەیەکی قورئانی دەبێتە سەرەتای تێگەیشتن لەپرۆسەیەکی سەربازی جینۆسایدانە، ئەوسا یەکسەر قورئان دەکرێتە لێپرسراو لە (ئەنفال)[٢٨]و، بەم کارەش ڕووی بەعس‌و دام‌و دەزگا سەرکوتکارەکەی سپی نیشان دەدرێت‌و، بێتاوان رادەوەستێت لەبەرامبەر رای گشتی جیهانیدا.

پرۆسەی ناولێنان لەفەرهەنگی بەعسدا، ئەزمونێکی دێرینی هەیە، ئەوان هەر پرۆژەو پرۆسەیەك کە (خزمەتگوزار) بێت ناوی بەعس‌و، سەرۆك‌و، شۆڕش‌و، .. هتد لێدەنێن.

هەر کارێکیش کاولکاری‌و دڵەڕاوکێ‌و ترس‌و کارەساتی بەدوادا بێت، ئەو ناوانەی لێدەنێن کە دەیانەوێت لەو ڕێگەیەوە بێزراوی بکەن لەلای لایەنگرانی، کە هەر ئەوانیش دەبنە قوربانیانی ئەم جۆرە کارەساتانە لە نموونەی یەکەمیان: مدینة صدام، سد صدام، مستشفى صدام، نهر القائد، حي الثورة، حي البعث.

لە نمونەی دووەمیشیان: ئەو رۆکێتەی کە ئێرانی شیعە مەزهەبی پێ بوردومان دەکرا ناوی (الحسين)و (العباس)یان لێنا!! ئەو گەڕەکە دروستکراوەی عەرەب لەنێو گەڕەکێکی کوردی ناوی (المثنى)ی لێنرا، قەزای (دیانا)ی کوردی کرایە (قضاء الصدّيق)، ئەو ڕێکخراوە سیخوڕییەی کە چاودێری خەڵکی کورد دەکات، ناوی (منظمة الفاروق)ی لێنرا، ئەو سەربازگەیەی خەڵکی کوردی تیا بەند دەکرێت، ناوی (خالد بن الوليد)ی لێ دەنرێت، کوردقڕان‌و کیمیاباران بەنێوی (انفال) ناو دەبرێت کە (لە هەڵەبجەی تازە) یان بۆ دروست دەکرێت ناوی

(صدامية حلبجة)ی لێدەنرێت، کە دەرەوە لە (ئـەنفال)ی پرسـی لەسـاڵی (١٩٨٩) وتیان ناوی کۆمپانیایەکی ئاوەدانکردنەوەیە (شركة الانفال للمقاولات)و بارەگاکەی لە هەولێری پایتەختی ناوچەی ئۆتۆنۆمییە[٢٩].

لەوانەشە بۆ ئەوە بووبێت کە لەژێر ناوێکی ناوخۆییدا تاوانێکی گەورەی ناسراو بە (جینۆساید) بشارێتەوە بۆ ئەوەی نەکەوێتە بەر هێرشی ئـەو بڕیـارو راسـپاردە یاساییو نێودەوڵەتییانەی کە ئەنجامدەرانی ئەم تاوانە گەورەیە مەحکوم دەکەن. ئەگەرچی وەك (یۆست هیلتەرمان) دەڵێت: (لەڕاستیدا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی کە هەموویان بەشی زانیاری دەرەوەو پۆلیسی نهێنییان هـەبوو، کـە ئەمـەش شمـولی هەموو زلهێزەکانی دونیا دەکات، بەباشی ئاگـاداری ئەنفالـەکان بـوون.. ئاگـاداری رەشبگیریی‌و بە کۆمەڵی خەڵك بوون.. ئەمەش پەیوەندیی بەوەوە هەیـە کـە ئـەو هێزانە هیچ سوودێکیان لەوەدا نەبووە لەو کاتەدا، دەستی تاوان درێژبکەن بۆ ئەو تاوانە گەورەیەو ئیدانەی بکەن)[٣٠].

پێنجەم: بەراوردو ئە نجام

لـەم چـوار بەشـەی کـە لەپێشەوە هاتنـە باسـکردن، بەئاسـانی دەگەینـە ئـەو ئەنجامـەی کـە جیـاوازی زۆر زەق هـەن لـەنێوان ئـەنفالی دوای (بـدر)ی سـەدەی حەوتەمی زایینی‌و ئـەنفالی دوای شـەڕی کەنـداوی یەکـەمی کۆتاییـەکانی سـەدەی بیستەم، لەوانەش:

١- ئـەنفالی یەکـەم، زادەی هـەوڵێکی ڕەواو بـێ بەرنامـەی دەرکـراوان بـووە بـۆ گێڕانەوەماڵو سامانی زەوتکراویان لە زۆرداران، بەڵام ئەنفالی عێراق هەوڵێکی ناڕەواو بەبەرنامەی زۆرداران بووە بۆ پاکتاوکردنی رەگەزی نەتەوەی کورد.

٢- ئەنفالی یەکەم زادەی (بدر)ێك بوو، کە مەدینـەو قورئـانو مزگـەوتی پاراسـت، بەڵام ئەنفالی عێراق، هەزاران گوندی وێران کـردو، هـەزاران قورئـانی سـوتاندو، ئەوەندەش مزگەوتی خاپورکرد.

٣- ئەنفالی یەکەم لە پەراوێزداو، لەدەشتێکی چۆڵو هۆڵدا ڕوویداو، بـەڵام ئـەنفالی عێراق دەیان شارۆچکەو هەزاران گوندو سەدان کیلۆمەتر چوارگۆشـە ڕووبـەری وێرانکارییەکانی بوون.

٤- ئەنفالی یەکەم لەڕووی کاتەوە، چەند رۆژێکی خایاند، بەڵام ئەنفالی عێراق تەنها لەو هەوڵەیدا نزیکەی ساڵێکی بۆ تەرخان کرد.

٥- ئەنفالی یەکەم شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگی حەڵاڵ کرد، بەڵام ئەنفالی عێراق شتومەکی ناو ماڵی خەڵکی بەتاڵان برد.

٦- ئەنفالی یەکەم (٧٠) پیاوی جەنگاوەری لەمەیدانی جەنگدا بەدیل گـرت، بـەڵام ئەنفالی عێراق دوو سەد هەزار ژنو پیاوو لاوو پیرو کوڕو کچو مناڵی بـێ تـاوانی مەدەنیو لاشەڕی لەناو ماڵی خۆیان کوشتو ڕفاند.

٧- تەواوی دیلەکانی دوای ئەنفالی یەکەم گەڕانەوە نێو ماڵو حاڵی خۆیان، بـەڵام لەئەنفالی عێراق تەنها هەندێك لە پیرەکان گەڕانەوەو، ئـەو دەیـان هەزارەکـەی دی بەبێ دەنگی کوژرانو زیندە بەچاڵ کران.

٨- ئەنفالی یەکەم بەرگری بوو لە بەرامبەر هێرشی سوپایەك، بەڵام ئەنفالی عێراق، هێرشی سوپایەك بوو بۆ سەرکەسانی بێ دیفاع.

٩- ئــەنفالی یەکــەم زادەی جــەنگێکی ســادەی دوای دوو ســاڵ دامەزرانــدنی دەوڵەتێکی پڕ بەزەیی ئیسلامیی بوو، بەڵام ئـەنفالی عێـراق، زادەی جـەنگێکی بــەرفراوانو ترســناکی دوای (٢٠) ســاڵ دامەزرانــدنی دەوڵــەتێکی کەمینــەی دڵڕەقو بێ بەزەیی بەعس بوو.

١٠- لەئـەنفالی یەکەمـدا (زۆرداران) لـە ئەوپـەڕی ئامادەباشـی دا لـە بەرامبـەر (سـتەملێکراوان)دا تێـك شـکانو شـتومەکەکانیان لەمەیـدانی جەنگـدا بـەجێ هێشت. بەڵام لەئـەنفالی عێراقـدا (سـتەملێکراوان) لەوپـەڕی بـێ هێزیـدا بوونـە قوربانیی لەبەردەم (زۆرداران)ێکدا کە لە شکۆمەندترین ساتەکاندا دەژیان.

١١- ئەنفالی یەکەم لە (١٧) ڕەمەزانی ساڵی (٢)ی کۆچـی ڕوویـدا، کـە (١٤)ەمـین ساڵیادی دابەزینی یەکەم سورەتی قورئان بوو بەناوی (اقرأ)ەوە لە ئەشکەوتی (حرّاء) لەمەککەدا[٣١]، بۆیە پێغەمبـەر -درودی خـوای لەسـەر- هـەر دیلێکـی خوێنـدەواری لەبەرامبـەر فێرکردنـی (١٠) منـاڵی نەخوێنـدەواری مەدینـەدا ئازادکرد، بەمەش ئەنفالی یەکەم هەوڵێك بوو بۆ قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری.
بـەڵام ئـەنفالی عێـراق کـە (١٤/٤/١٩٨٨)دا گەیشتە چڵە بۆپـەی، (١٤)ەمـین ساڵیادی بۆردومان کردنی زانکۆی سلێمانی بوو لـە قـەڵادزێ لـە (٢٤/٤/١٩٧٤) بەناپاڵم، بۆیە دەسەڵاتدارانی عێراق هەر بەو یادەوە پاش (١٤) ساڵ مزگەوتو قوتابخانـەی گونـدەکانیان جـارێکی دی خـاپوورکردەوە، قورئـانو پـەرتوكو پەڕاوی قوتابیانیشیان کرد بەژێر گڵو خاکەوە. بەمەش ئەنفالی عێراق هـەوڵێك بوو بۆ قەڵاچۆکردنی خوێندەواریو قوتابخانەکان!!.

١٢- لەئـەنفالی یەکەمـدا، پێغەمبـەر -درودی خـوای لەسـەر- دیلـەکانی مەیـدانی جەنگی بەسەر ماڵی هاوەڵەکانیدا دابەش کردو پێی گوتن (استوصوا بهم خيراً) واتە چـاك بـن لەگەڵیانـدا، بـەڵام لەئـەنفالی عێراقـدا، دەسـەڵاتداران راپێـچراوە مەدەنییەکانیان لە گـۆڕە بەکۆمەڵەکانـدا کـۆکردەوەو پێیـان گـوتن: (الکـردي الجيد هو الکردي الميت) واتە: چاکی کورد ئەوەیانە کە مردووە!!.

شەشەم: بۆ پشتگیری لە ژیان.. بۆ پێشگیری لە مردن[32]

پرۆسەی سەربازیی بەناو ئەنفال، یان ترسناکترین جینۆسایدی سەدەی بیست، یان کوردقڕان، هێندە شومو کارەسات هێن بوو، ئێستاش کە لێی دەکۆڵینەوە دەپرسین: ئاخۆ ئەم کارەساتە کەوتە دوامانەوەو ڕۆی؟ یان وا لەپێشمانەوەو، لەوانەیە دووبارە بێتەوە؟!

ئەوەی شیاو بێت بەوەڵامی ئەم پرسیارە پەسەند بکرێت پێویستە وەڵامێکی پەیام ئامێز بێت بۆ گشت ئەوانەی کە دەتوانن لەئایندەدا پێشگیریی لەدووبارە بوونەوەی کارەساتێکی لەم چەشنە بکەن.

داگیرکەران ئیدی دەبێت لەوە حاڵیی بووبن کە کوردقڕان وەڵامێکی حاشاهەڵنەگری بەوان دایەوە: کە سڕینەوەی ناسنامەو زمانو مۆرکو کەلتوری گەلان تاوانێکەو دژ بە ویستی خوایەو، لێی بێدەنگ نابێت، بۆیە ئێمە لەوپەڕی لاوازییداو بەجەستەی شەکەتی دوای زەمەنی خۆ حەشاردانو، بە هەناسەی سواری دوای کیمیابارانەوە، دەرگای ڕزگاریو، پەنجەرەی ئازادیمان لێکرایەوە، داگیرکەرانیش لەوپەڕی هێزو لەخۆبایی بووندا لوتی تانکەکانیان شکاو، دەرگای دنیایان بەڕوودا داخراو، گەمارۆدران!!

کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دەبێت بزانێت کە (سایکس پیکۆ)و (لۆزان) چ کارەساتێکیان بەڕووی ئەم کوردەدا کردەوە!! کوردقڕان پێی گوتن کە پێکەوە لکانی گەلانو تێکەڵکردنی خاکو نیشتمانەکان، هەنگاوێکی کارەسات هێنەو، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش بۆ قەرەبووکردنەوەی زیانەکانی ئێمەو، سڕینەوەی گوناهەکانی خۆیان، هەر ئەوەیان لەپێشدایە کە مافی پێکەوە ژیانی ئارەزوومەندانەو، مافی بڕیاردانی چارەنووس بۆ ئێمەش بەڕەوا بزانن.

خۆشمان لەنێو خۆماندا پێویستە لەو راستییە بگەین کە کوردقڕان، لەناو بردنی هەمووان بوو، تەنانەت ئەوانەش کە لەبەرەی داگیرکەراندا بەدوای سەلامەتیدا دەگەڕان، چونکە کورد لەدیدی داگیرکەراندا هەمیشە بەر لەوەی (راو بیرو بۆچوون) بێت، (بوون)ە، بەر لەوەی (انتماء) بێت (وجود)ە ! !

لەکۆتاییدا (٤/١٤) بۆنەیەك نییە بە تەنها بۆ پرسە گێڕان‌و، هێندەش دوورنەکەوتۆتەوە، هەتا وەیاد بهێنرێتەوە.

کوردقڕان کارەساتێك بوو پێی وتین:-

- هەتا (زمان)ێك هەبێت بلێت ﴿ z { ﴾[٣٣].
- هەتا (زەمان)ێك لە ئارادابێت، تاکێك تیایدا بلێت ﴿ p q r s t u v ﴾[٣٤].
- هەتا (زەمینە) سازبێت بۆ ئەو دەسەلاتەی کە دەلێت ﴿ I J K ﴾[٣٥].

ئەوا بەکۆمەڵکوژی‌و گەل قڕان ناچێتە دواوەو، هەر پێشەوەی دەوێت ! !

حەوتەم: ئەنجام :

١- ئەنفال لەئیسلامدا تەنها شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەمگی نێوان موسڵمانان‌و بێباوەڕان بووە.

٢- بەعس بەبەکارهێنانی وشەی ئەنفال هەوڵی شێواندنی ئیسلامی داوە، کاتێك لەژێر پەردەی ئایندا ناوی سوورەتێکی قورئانی بۆ ئەنجامدانی کارەساتێکی کۆمەڵکوژیی بەکارهێناوە.

٣- پێویستە بەردەوام بین لەو هەوڵە ستراتیژییەی ماوەیەکە دەیدەین بۆ جێکردنەوەو دانانی کارەساتەکە لەخانەی راستەقینەی خۆیدا کە (جینۆساید)ەو، چەندین ماددەو بڕگەی بۆ تەرخان کراوە لەیاساو رێککەوتنە نێودەوڵەتییەکاندا، لێرەوە دەتوانین کارەساتەکە بەجینۆساید ناوبەرین، هەروەکو زۆرێك لەو ناوانەمان گۆڕیی کەڕژێمی بەعس لەشارو شارۆچکەو گەڕەك‌و شەقام‌و دامەزراوە فەرمییەکانی نابوو بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی.

٤- دابەشکردنی خاك‌و، ژێرەستەکردنی گەلان‌و بەزۆر پێکەوەلکاندنیان بەخاك‌و گەلانی سەردەستەوە، هەمیشە کارەساتی کۆمەڵکوژیی‌و جینۆسایدی گەلانی ژێردەستی لێکەوتۆتەوە.

٥- هەتا زەمان‌و زەمینە سازبێت بۆ هەر زمانێك کە تاکڕەویی خۆی‌و، تەنهایی رەگەزەکەی رابگەیەنێت، ئوا بەکۆمەڵکوژیی‌و جینۆساید کۆتایی نایەت.

* ئەنفال، نامیلکەیەکی (٣٧) لاپەڕەییە، چاپی یەکەم، ساڵی (٢٠٠٢)، تیراژ (١٥٠٠) دانە، چاپخانەی (ژین)، ژمارەی سپاردن (٣٦) ساڵی (٢٠٠٢).

سەرچاوە پەراوێزەکان

١- بڕوانە: الامام ابي بكر الرازي له (مختار الصحاح) لاپەڕە (٦٧٤).

د. وهية الزحيلي لة (التفسير المنير) بەرگی (٩) لاپەڕە (٢٤١).

الراغب الاصفهاني له (مفردات الفاظ القرآن) لاپەڕە (٨٢٠).

ابن منظور له (لسان العرب) بەرگی (١٤) لاپەڕە (٢٤٤).

٢- الراغب الاصفهاني- مفردات الفاظ القرآن، دار القلم چاپی یەکەم ساڵی (١٩٩٢) لاپەڕە (٨٢٠).

٣- الامام محمد بن ابي بكر الرازي مختار الصحاح، دار الرسالة الكويت چاپی (١٩٨٣)- لاپەڕە (٦٧٤).

٤- سورەتی (الاسراء) ئایەتی (٧٩).

٥- سورەتی (الانفال) ئایەتی (١).

٦- الشيخ محمد حسنين محمد مخلوف، صفوة البيان لمعاني القرآن، چاپی (سێیەم) ساڵی (١٩٨٢) لاپەڕە (٢٣٣).

٧- سورەتی (الانفال) ئایەتی (٤١).

٨- د. وهبة الزحيلي، التفسير المنير، دار الفكر، چاپی (یەکەم) ساڵی (١٩٩١) بەرگی (نۆیەم) لاپەڕە (٢٤١).

٩- ەمانە سەرچاوەی ژمارە (٦)، هەروەها بڕوانە محمد علی الصابونی، صفوە التفاسیر، بەرگی (یەکەم) چاپی (دووەم)، بیروت (١٩٨١) لاپەڕە (٤٩٢) کە دەڵێت: (وسُمّيت الغنائم به واته: (بالنفل) لأنها زيادة على القيام بحماية الدين والأوطان)، چونکە ئەنفال واتە شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگ، زیادە دەستکەوتێکە لەپاڵ پاراستنی دین و وەتەندا

١٠- هەمان سەرچاوەی ژمارە (٨) لاپەڕە (٢٤٣).

هەروەها بڕوانە (ابن منظور) له (لسان العرب): چاپی (سێیەم) بەرگی (١٤) بیروت، ساڵی (١٩٩٩) لاپەڕە (٢٤٤-٢٤٥) کە لەبارەی ئایەتی ﴿ ! " # $ ﴾وە دەڵێت: (وأنما سألوا عنها لآنها كانت حراماً على من كان قبلهم. فأحلّها لهم.. وفُضِّلوا بها على سائر الأمم الذين لم تُحلّ لهم الغنائم).

١١- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (٢٤٢).

١٢- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٨) لاپەڕە (٢٤٣).

١٣- سورەتی (الانفال) ئایەتی (٤١).

١٤- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٨) لاپەڕە (٢٤٥).

١٥- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (٢٤٤).

١٦- ابن القيم الجوزية، زاد المعاد في هدي خير العباد، دار الكتب العلمية، بيروت، ج٢، (١٣٧٩ هـ) لاپەڕە (١٩٤).
١٧- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٩٤).
١٨- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٨) بەرگی دەیەم لاپەڕە (١٢).
١٩-هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (٥).
٢٠- د. محمد بن محمد ابوشهية، السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة، دار القلم، دمشق، چاپی دووەم ساڵی (١٩٩٢)، بەرگی دووەم، لاپەڕە (١١٧-١٢٩)، هەروەها بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (١٦) لاپەڕە (٨٣).
٢١- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٢٩).
٢٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٢٩).
٢٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٦٤).
٢٤- بەختیار عەلی، لە ئارەزووی کوشتنەوە بۆ ئارەزووی فەرامۆش کردن، لێکۆڵینەوەیەك لەسەرچاوەکانی ئەنفال دا، گۆڤاری (رەهەند)، ژمارە (٧)، ساڵی (١٩٩٩)، لاپەڕە (١٧١).
٢٥- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٩٦).
٢٦- مەریوان وریا قانیع، ئەنفال و مۆدێرنە، گۆڤاری رەهەند، ژمارە (٧) ساڵی (١٩٩٩) لاپەڕە (٣٨).
٢٧- هەمان سەرچاوەی ژمارە (٢٤) لاپەڕە (١٨٢).
٢٨- گۆران بابەعەلی، ئەنفال، جینۆسایدێك لە ئایین دا بۆ رەوایەتی دەگەڕێت، گۆڤاری رەهەند، ژمارە (٧) ساڵی (١٩٩٩)، لاپەڕە (١٤٦).
٢٩-هەروەها لەکەلتووری بەعسدا دیاردەیەکی دیکەش لەپرۆسەی ناولێناندا هەست پێدەکرێت ئەویش ئەوەیە کە بەعس لەجەنگی دژ بەنەتەوەکانی غەیرە عەرەبدا ناوی ئاینیی هەڵدەبژێرێت وەك (القادسية) لەدژی (فارس)و، (أنفال) لەدژی (کورد)، بەڵام لەدژی عەرەبی هاوزمانیدا، ناوی ئاسایی هەڵدەبژێرێت وەك (أم المعارك) لەدژی (کوێت).
٣٠- یۆست هیلتەرمان، وەرگێڕانی لە هۆڵەندیەوە (کاوە ساڵح)، گۆڤاری رەهەند، ژمارە (٧) ساڵی (١٩٩) لاپەڕە (١٨)
٣١- هەمان سەرچاوەی ژمارە(٢٠) بەرگی (یەکەم) لاپەڕە (٢٥٩).
٣٢- عەبدولڕەحمان سدیق، رۆژنامەی یەکگرتوو، ژمارە (٣٣٣)، ٢٠٠١/٤/١٣ لاپەڕە (٨) .
٣٣- سورەتی (الشعراء) ئایەتی (٤٩).
٣٤- سورەتی (الاعراف) ئایەتی (١٢٧).
٣٥- سورەتی (النازعات) ئایەتی (٢٤).